

การแก้ปัญหาความขัดแย้งด้วยวิธีสมานฉันท์: จาก “กระบวนการยุติธรรม” สู่ “โรงเรียน”

ดร. กิตติพงษ์ กิตยารักษ์¹

ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาความเคลื่อนไหวที่สำคัญในวงการกฎหมายที่โดดเด่นที่สุดเรื่องหนึ่งคือการนำหลักการเรื่องความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (Restorative Justice) เข้ามาใช้ในการดำเนินการกับการกระทำผิดทางอาญา ซึ่งเดิมมีแนวคิดที่มุ่งเน้นการนำตัวผู้กระทำความผิดมาลงโทษเป็นสำคัญ ทั้งนี้เพราะกระบวนการยุติธรรมทางอาญากระแสหลักตั้งอยู่บนพื้นฐานทฤษฎีที่ว่า การกระทำผิดทางอาญาเป็นการกระทำผิดต่อรัฐ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องนำตัวผู้กระทำความผิดมาลงโทษ โดยหวังว่าการลงโทษจะนำไปสู่การปรับพฤติกรรมของผู้กระทำความผิดให้กลับมาเป็นคนดีของสังคม และสร้างความยับยั้งชั่งใจให้กับสมาชิกในสังคมโดยรวมที่จะไม่เอาอย่าง แต่แนวคิดเรื่องความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์เป็นการมองการกระทำผิดทางอาญาในระบวนทศวรรษใหม่ที่มีได้มุ่งเน้นเฉพาะการลงโทษผู้ที่ฝ่าฝืนกฎหมายเพื่อความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมายของรัฐเท่านั้น แต่มองว่าการกระทำผิดทางอาญามีผลกระทบที่กว้างไกลกว่านั้น โดยเฉพาะผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อผู้เสียหายและชุมชน การจัดการกับปัญหาการกระทำผิดทางอาญาจึงไม่สามารถมองในมิติของการลงโทษแต่เพียงอย่างเดียว แต่ต้องมองถึงมิติของการเยียวยาทุกฝ่ายที่ได้รับผลกระทบจากอาชญากรรม ทั้งผู้เสียหาย ผู้กระทำความผิด ครอบครัว และชุมชน โดยการแก้ปัญหาที่ดีที่สุดต้องเกิดจากการที่ทุกฝ่ายร่วมมือกันหาทางออกในการแก้ปัญหา อันจะเป็นวิธีการที่ในที่สุดน่าจะนำไปสู่การแก้ปัญหาและสร้างความสมานฉันท์ได้ดีกว่าวิธีการในการลงโทษที่เป็นอยู่

จากหลักการดังกล่าวทำให้เกิดความริเริ่มใหม่ๆ ในการนำเอากระบวนการยุติธรรมทางเลือกที่อยู่บนพื้นฐานของปรัชญาแนวคิดนี้มาใช้ในการกระทำความผิดทางอาญาหลายประเภท และในหลายขั้นตอนของกระบวนการยุติธรรม โดยใช้กระบวนการที่ไม่เป็นทางการเปิดโอกาสให้ผู้กระทำความผิด ผู้เสียหาย ครอบครัวและชุมชนเข้าร่วมในการหาทางออกให้กับปัญหา ทำให้แนวคิดดั้งเดิมที่มองว่าคดีอาญาจะต้องเป็นกระบวนการยุติธรรมที่เป็นทางการ โดยรัฐเท่านั้นที่จะเข้ามาดำเนินการได้รับการผ่อนคลายมากขึ้น และมีวิธีการใหม่ๆ ในการจัดการกับข้อพิพาททางอาญาในภายใต้หลักความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์เกิดขึ้นในหลายรูปแบบในประเทศต่างๆทั่วโลก อาทิเช่น การประชุมประสานสัมพันธ์ภาพระหว่างเหยื่อกับผู้เสียหาย (Victim-Offender Mediation) การประชุมกลุ่ม (Conference) เช่น การประชุมกลุ่มครอบครัว (Family Group Conference) เป็นต้น สำหรับประเภทของความผิดอาญาที่นำหลักการดังกล่าวนี้มาใช้ก็มีความหลากหลาย ทั้งความผิดที่ร้ายแรงและความผิดเล็กน้อย ซึ่งยังมีความแตกต่างทางความคิดเห็นที่หลากหลาย แต่ที่ดูจะมีความเห็นตรงกันทั่วโลกคือ การนำมาใช้ในความผิดที่เด็กและเยาวชนเป็นผู้กระทำ

¹

รองปลัดกระทรวงยุติธรรม; ผู้ประสานงาน โครงการพัฒนาระบบกฎหมายไทย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ในส่วนของประเทศไทยก็ได้มีการนำเอาหลักความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาทดลองใช้ในหลายเรื่อง อาทิเช่น การนำมาใช้ในกลุ่มเด็กและเยาวชนที่กระทำความผิดด้วยวิธีการประชุมกลุ่มครอบครัวในชั้นก่อนการพิจารณาคดีของศาลเยาวชนและครอบครัวโดยผ่านทางมาตรา 63 ของพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลเยาวชนและครอบครัวและพระราชบัญญัติวิธีพิจารณาคดีเยาวชนและครอบครัว พ.ศ. 2534 การนำมาทดลองใช้โดยกรมคุมประพฤติในการแก้ปัญหาการใช้ความรุนแรงในครอบครัวร่วมกับสำนักงานตำรวจแห่งชาติและมูลนิธิเพื่อนหญิง (โครงการครอบครัวสมานฉันท์) ในขั้นตอนของการคุมประพฤติก็ได้มีการนำมาใช้ด้วยวิธีการประชุมประสานสัมพันธ์ภาพระหว่างเหยื่อและผู้กระทำผิดในชั้นของการสืบเสาะและพินิจ ทำให้สามารถได้ข้อมูลรายงานศาลได้อย่างครบถ้วนมากขึ้น เป็นต้น

นอกจากการนำเอาหลักความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้ในขั้นตอนต่างๆ ของกระบวนการยุติธรรมแล้ว ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในหลายประเทศในช่วงเวลา 5 ปีที่ผ่านมาคือการนำเอาหลักการในเรื่องนี้ไปใช้ในการระงับข้อขัดแย้งระหว่างเด็กและเยาวชนในสถานศึกษาดังแต่อายุน้อยๆ อย่างได้ผลยิ่ง โดยนำแนวทางนี้มาใช้แทนการลงโทษแบบเดิมที่มุ่งเน้นในการลงโทษเด็กที่ทำความผิดให้เจ็บปวดแต่ไม่ได้ส่งเสริมให้ทุกฝ่ายได้ร่วมหาทางออกร่วมกัน ซึ่งวิธีการที่นำหลักการนี้มาใช้ในสถานศึกษานั้นมีหลากหลายรูปแบบ แต่ทุกวิธีจะเน้นแนวทางสมานฉันท์ (Restorative Approaches) โดยเน้นการส่งเสริมให้ผู้กระทำผิดได้มีโอกาสตระหนักถึงความเสียหายที่ตนเองได้กระทำและหาทางแก้ไขผลที่เกิดขึ้นด้วยตนเอง ผู้เสียหายได้มีโอกาสแสดงความรู้สึกและได้รับการเยียวยา ครู ผู้ปกครอง ได้มีโอกาสที่จะเข้ามาร่วมในการช่วยกันแก้ปัญหาในโอกาสที่เหมาะสม อันนำไปสู่การแก้ปัญหาที่ต้นเหตุและนำไปสู่ความสมานฉันท์ของทุกฝ่าย

จากสภาพปัญหาความรุนแรงที่เกิดขึ้นในสถานศึกษา และแนวโน้มความรุนแรงที่เด็กและเยาวชนเป็นผู้กระทำที่ทวีมากขึ้นอย่างน่าเป็นห่วงทำให้สังคมไทยมีความจำเป็นที่จะต้องพยายามหาทางออกร่วมกันในเรื่องนี้อย่างจริงจัง แม้ว่าจะมีกระบวนการยุติธรรมเป็นกลไกของรัฐในการจัดการกับปัญหาพฤติกรรมรุนแรงที่ฝ่าฝืนต่อกฎหมาย แต่กระบวนการยุติธรรมในรูปแบบปัจจุบันก็ยังมีข้อจำกัดที่เน้นการตั้งรับปัญหามากเกินไป กระบวนการยุติธรรมจะเข้ามาเกี่ยวข้องกับปัญหาความขัดแย้งก็ต่อเมื่อได้มีการกระทำผิดกฎหมายแล้วเท่านั้น โดยกระบวนการยุติธรรมมีวัตถุประสงค์ที่จะใช้กระบวนการในการลงโทษผู้กระทำความผิดเพื่อหวังผลในการปรับพฤติกรรมให้กลับตัวเป็นคนดี ซึ่งกระบวนการยุติธรรมในส่วนที่เกี่ยวกับเยาวชนนอกจากจะไม่สามารถแก้ปัญหของเด็กที่มีพฤติกรรมเบี่ยงเบนได้อย่างมีประสิทธิภาพแล้วยังมีจุดอ่อนอย่างมากในการส่งสัญญาณต่อสังคมในเชิงการป้องกันการเกิดปัญหาในอนาคต

นอกจากปัญหาความรุนแรงที่ทวีเพิ่มขึ้นในสถานศึกษาแล้ว การจัดการความขัดแย้งซึ่งเดิมยอมรับกฎระเบียบที่เข้มงวด การลงโทษที่รุนแรง และการใช้ดุลพินิจที่เด็ดขาดของคุณครู ก็เปลี่ยนแปลงไป ในปัจจุบันกระทรวงศึกษาธิการได้สั่งห้ามการใช้ “ไม้เรียว” ในการลงโทษเด็กอย่างเด็ดขาด ซึ่งแม้จะกล่าวได้ว่าเป็นความก้าวหน้าในการเคารพสิทธิพื้นฐานของเด็ก แต่ในอีกมุมหนึ่งก็เริ่มมีเสียงเรียกร้อง “ไม้เรียว” ของคุณครูให้กลับคืนมา เพราะมองว่าไม่มีการควบคุมพฤติกรรมของเด็กอย่างเหมาะสมอันอาจเป็นสาเหตุหนึ่งของความไม่มีระเบียบวินัย และปัญหาพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมที่เกิดขึ้นมากในขณะนี้ ด้วยเหตุนี้จึง

น่าจะเป็นโอกาสที่ดีที่จะพิจารณาถึงมาตรการใหม่ๆ ที่จะนำมาใช้ในการจัดการข้อพิพาทและความขัดแย้ง ทั้งหลายแทนการลงโทษแบบเดิม โดยเฉพาะการนำเอาแนวทางการระงับข้อขัดแย้งด้วยวิธีสมานฉันท์ใน โรงเรียนมาพิจารณาปรับใช้อย่างจริงจัง

อาจกล่าวได้ว่าสังคมไทยยังขาดมาตรการในการแก้ปัญหาเด็กและเยาวชนที่ต้นเหตุอย่างจริงจัง โดยเฉพาะขาดมาตรการในเชิงการป้องกันปัญหาที่มีประสิทธิภาพ ที่สำคัญที่ขาดเป็นอย่างมากคือการขาด การส่งเสริมการพัฒนาทัศนคติและค่านิยมในการใช้แนวทางสันติวิธีในการจัดการความขัดแย้งโดยไม่ใช้ ความรุนแรง ทั้งในครอบครัว โรงเรียน และในสังคม ซึ่งเมื่อคำนึงถึงสภาพความร้ายแรงของปัญหาที่หาก ไม่แก้ไขกันที่ต้นเหตุอย่างจริงจังจะส่งผลเสียหายอย่างมากต่อสังคมไทยทำให้มีความจำเป็นที่ต้องหัน กลับไป “สร้างภูมิคุ้มกัน” โดยการลงทุนที่ตัวเด็กและเยาวชนด้วยการสร้างทัศนคติและค่านิยมด้านสันติ วิธีและความสมานฉันท์ในตัวเด็กทดแทนแนวโน้มค่านิยมที่นำไปสู่ความรุนแรง ด้วยเหตุนี้การนำเอาแนว ทางการจัดการความขัดแย้งด้วยวิธีการสมานฉันท์ (Restorative Practices for Conflict Resolution in Schools) มาใช้ในโรงเรียนน่าจะเป็นแนวทางหนึ่งที่หากดำเนินการได้อย่างเหมาะสมน่าจะเป็นการ แก้ปัญหาที่ตรงจุดและหากมีการพัฒนาอย่างจริงจังต่อไปก็น่าจะนำไปสู่การบรรเทาวัฒนธรรมการใช้ความ รุนแรงลงได้บ้างไม่มากก็น้อย โดยเฉพาะหลักการการแก้ปัญหาที่ใช้โรงเรียนเป็นศูนย์กลางโดยอาศัยการมี ส่วนร่วมของทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ตั้งแต่ตัวนักเรียนที่เป็นคู่กรณี ประชาคมนักเรียนในโรงเรียน ครู ผู้ปกครอง และชุมชน ซึ่งน่าจะมีส่วนทั้งในการแก้ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นอย่างตรงจุดและยุติการ ขยายตัวของปัญหา การสร้างทัศนคติและทักษะในการแก้ปัญหาความขัดแย้งในหมู่เยาวชน การสร้าง ความรู้ความเข้าใจร่วมกันระหว่างประชาคมนักเรียน ครู ผู้ปกครอง รวมถึงตลอดถึงชุมชนในบางกรณี

ความพยายามในการนำหลักความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มาใช้ในโรงเรียนได้เริ่มเป็นครั้งแรกเมื่อ วันที่ 4 พฤศจิกายน 2548 ณ โรงแรม เดอะแกรนด์ กรุงเทพมหานคร โดย กระทรวงยุติธรรม ร่วมกับ โครงการพัฒนาระบบกฎหมายไทย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และ Real Justice Restorative Practices ประเทศออสเตรเลีย จัดการเสวนาทางวิชาการ เรื่อง กระบวนการยุติธรรมเชิง สมานฉันท์: จาก “กระบวนการยุติธรรม” สู่ “โรงเรียน” โดยมีบุคลากรในวงการกฎหมายและกระบวนการ ยุติธรรม รวมทั้งจากสถานศึกษา นักวิชาการ องค์กรภาคเอกชน และสนใจสื่อมวลชน สนใจเข้าร่วมเสวนา แลกเปลี่ยนเรียนรู้กว่า 150 คน ซึ่งปรากฏว่าได้รับความสนใจจากบรรดาครูอาจารย์และโรงเรียนที่เหลื่อ ตามมาอีกเป็นจำนวนมาก ต่อมาเมื่อวันที่ 14-15 มกราคม 2549 ณ โรงแรมวังธารา แอนดริ์สฟอร์ด จ. ฉะเชิงเทรา มหาวิทยาลัยรังสิตได้จัดการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง “กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่กระบวนการจัดการปัญหาความขัดแย้งแบบสันติวิธี เพื่อให้ผู้เข้าร่วมประชุม ได้ตระหนักและเห็นถึงประโยชน์ และสามารถนำไปปฏิบัติในสถานศึกษา หรือในสังคมได้อย่างสัมฤทธิ์ ผล ในการประชุมครั้งนี้ได้มีบรรดาครูอาจารย์และนักเรียนจากโรงเรียนต่างๆ เข้าร่วมรับฟังด้วยความสนใจ ยิ่ง นอกจากนี้ความสนใจในเรื่องนี้ได้แพร่ขยายไปสู่วงการการศึกษาเมื่อคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย และสมาคมแนะแนว ได้นำประเด็นนี้มาเป็นประเด็นสัมมนาในหมู่ครูแนะแนวเมื่อวันที่ 28 กรกฎาคม 2549

ในทางปฏิบัติปรากฏว่า โรงเรียนพนมสารคาม (พนมอดุลวิทยา) อำเภอพนมสารคาม จังหวัด ฉะเชิงเทรา ซึ่งมีอาจารย์ร่วมเป็นเครือข่ายยุติธรรมชุมชนของกรมคุมประพฤติ ได้ให้ความสนใจนำไปจัด อบรมเผยแพร่ที่โรงเรียนเพื่อให้นักเรียนได้มีความรู้ มีประสบการณ์ตรงและใช้ประสบการณ์เหล่านั้นใน การจัดการความขัดแย้งเชิงสมานฉันท์ที่เกิดขึ้นในโรงเรียนอย่างได้ผลดีเป็นที่ประจักษ์เช่นกัน จึงเป็นการ ยืนยันให้เห็นว่า กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์สามารถนำมาใช้จัดการความขัดแย้งได้ในทุกที่ที่เกิด ความขัดแย้งแม้จะเป็นเรื่องเล็กๆ น้อยๆ ก็ตามโดยไม่ต้องรอคอยให้เรื่องราวที่ขัดแย้งกันนั้นขยายตัวลุกลาม จนเกิดเป็นอาชญากรรมหรือการกระทำผิดและเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมก่อนจึงค่อยใช้กระบวนการ ยุติธรรมเชิงสมานฉันท์แต่อย่างใด

จากความสำคัญของปัญหาและโอกาสที่หลักความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์อาจจะสามารถนำมา แก้ปัญหาได้ตรงจุดจึงเป็นเรื่องบุคคลในวงการกระบวนการยุติธรรมและในวงการศึกษาน่าจะต้องจับ มือกัน และร่วมกันศึกษาเพื่อพัฒนาแนวทางที่เหมาะสมในการแก้ปัญหาความขัดแย้งด้วยหลักความ ยุติธรรมเชิงสมานฉันท์อันเป็นแนวทางที่ประสบความสำเร็จในกระบวนการยุติธรรมมาแล้วมาใช้ใน โรงเรียนและในสถานศึกษาต่อไป